

Fabian Persson

Bättre livlös än ärelös

Symbolik och sociala funktioner i stormaktstidens dueller

En julidag år 1652 i Stockholm kommer vid middagstid kammarherren Detlof von Tiesenhausen och besöker amiralen Gustaf Wrangel samt lovar återkomma till kvällen. Mellan sju och åtta samma kväll uppenbarar sig mycket riktigt Tiesenhausen tillsammans med några andra 'Cavallers'. Två av dem, Tiesenhausen och hovstallmästaren Steinberg, har några månader tidigare vunnit en duell mot ett par franska officerare. En del av gästerna, däribland Tiesenhausen och Steinberg, är redan druckna. Värden Wrangel låter hämta vin och Tiesenhausen sänder efter trumpeter och pukor som han börjar spela på. Under själva tillställningen pikerar Tiesenhausen och Wrangel varandra över bordet. När Wrangel följer en av gästerna till dörren stiger stämningen ytterligare. Den storvuxne Tiesenhausen börjar slå sönder fönstren och kasta mat omkring sig. Wrangel förebrår honom att 'detta ähr ingen wenskap eller lustigheet'. Wrangel vill reda ut vad som hänt, men kommer ingen vart. När han vänder ryggen till rycker Tiesenhausen till sig svärdet från sin pojke och slår Wrangel över axeln så att klingan går av samtidigt som han säger 'Teuffel holl dem Lätfertigen kärll'. Tiesenhausen lämnade sällskapet men sände strax bud med Bengt Horn att han ville mötas i en duell vid Tullporten. Wrangel ändrar platsen till Grundels krog där de utkämpar duellen till häst med pistoler. När Tiesenhausen skadas i låret upphör striden, de båda duellanterna förlikas och Wrangel hjälper Tiesenhausen till krogen. En tid senare dör Tiesenhausen av sina sår.¹

Så gestaltade sig en verklig duell på 1600-talet. Dueller kan förefalla som ett märkligt och främmande fenomen, som en exotisk blandning av brutalt våld och en länge svunnen sirlig etikett. Samtidigt är duellens faktiska existens ett uttryck för någonting väsentligt i sextonhundralets tankevärld. Min hypotes är att duellens grundläggande kännetecken var ett särskiljande mellan adel och ofrälse. Dueller var en särskild och mer 'civiliserad' form av slagsmål förbehållen adelsmän som ville skydda sin speciella adliga ära. Detta adelns särskiljande ingick närmast i ett mönster under den tidigmoderna perioden.² En annorlunda adlig livsstil framträdde allt tydligare under sextonhundralet.³ Även den medeltida aristokratin skilde sig från folkflertalet, men nu torde skillnaderna ha gällt allt fler områden

FABIAN PERSSON

och utsträckt sig till fler adelsmän.⁴ Lyx som parfym, dyrbara kläder, moderna trädgårdar, stora hus och överdådiga begravningsceremonier torde ha ökat under denna tid.⁵ Ett resultat var, enligt Eva Österberg, en kulturell polarisering mellan eliten och folket.⁶ Peter Burke har hävdats samma sak beträffande kontinentala förhållanden. Han har talat om adelns tillbakadragande – en process där adeln avlägsnar sig alltmer från den stora massans kultur.⁷ Samtidigt var detta inte en entydig process. Nya grupper kom adelns livsstil allt närmare och erhöll ofta adelskap. Den svenska adeln expanderade under stormaktstidens slutskede genom en kraftig nyadling.⁸ Denna dubbelhet, vacklandet mellan exklusivitet och inkluderandet av nya grupper, erfars även beträffande dueller, vilket visas nedan.

Till den adliga ärans försvar – den exklusiva duellen

Min utgångspunkt för analysen av dueller är synen på äran. Under sextonhundratalet var äran synnerligen väsentlig för människors självuppfattning. Om man skymfats och inte slog tillbaka var man föremål för omgivningens förakt.⁹ Även en biskop som Haqvin Spegel förklarade att 'then som icke försvarar sit ärliga namn, han wet icke hwad ära är, och är ei heller någon ära wärd'. Eva Österberg har talat om denna tid som präglad av 'en hederns och ärans kultur'.¹⁰ Innebörden i detta framgår exempelvis av Christopher Grubbs ordspråksbok från 1665 där olika uttryck för ärans stora betydelse återkommer. Det sägs uttryckligen att äran och livet bör vara likvärdiga.¹¹ Samtidigt betonas det att äran är ömtålig – 'ähran lijder lijtet skiämt'.¹² Den liknas vid ett öga – 'ett lijtet grand kan förderfwa ett öga, och en lijten skamfläck ähran'.¹³

Om äran var viktig för en ofrälse sextonhundredalssvensk så var den mer än livsviktig för en dåtida adelsman. Om någon gick hans ära förnär innebar detta en grundläggande kränkning. Kopplingen mellan adlig börd och ära var mycket viktig för samtida adliga tankegångar. Adelsmän var män av ära – därigenom motive-rades adelns särställning gentemot andra grupper.¹⁴ Christopher Grubb återkommer till liknande tankegångar och anför i sin ordspråksbok att 'all adeligh Gärning bör hafwa Ähran i föllie' samt uttrycket 'hwad är Adelskap uthan Dygd och Ähra?'.¹⁵ Adelsmannens ära var också, enligt Aegidius Girs, av en speciell lödighet jämfört med andra människors. Girs exemplifierade detta med att när en adelsman lovade någonting på sin adliga ära borde detta betraktas som en ed eller ett fullbordat faktum.¹⁶ Dessa föreställningar om en särskild adlig ära var inte specifikt svenska. Tvärtom hade de diskuterats livligt på kontinenten redan under re-nässansen. Så säger exempelvis en del italienska 1500-talsteoretiker att människor kan delas in i två olika grupper – de som kan ha ära och de som inte kan.¹⁷

Det är viktigt att betänka vad en skymf betydde i denna 'hederns och ärans kultur'. Djupast sett innebar en skymf av äran att denna behandlades som en leksak eller en futilitet, som ett ting av föga betydelse och än mindre värde. På detta sätt kunde den förolämpande parten visa sin överlägsenhet. Han kunde be-

handla motpartens betydelselösa, ja kanske egentligen imaginära, ära lite hur som helst. Detta antydde samtidigt att han själv stod över den förolämpade, ett förakt mot motparten kunde urskiljas. Om en adelsmans ära förolämpades innebar det således att han behandlats som om han inte var adlig, som om han inte hade någon adlig ära. En kränkning av en adelsmans ära innebar därför ett grundläggande ifrågasättande av hans identitet. Därmed blev det också oerhört viktigt att försvara sin ära. Som en adelsman uttryckte det – 'honneur och ähra bör vara hvar redskaffens cavalier kiärare än lifvet'.¹⁸ I ett brev till Axel Oxenstierna skriver Jacob De la Gardie år 1613 att 'man mehr för ähran och ett gott namptt strider her i verden en för nogedh annedh versligh tingh'.¹⁹

Detta ligger bakom attityden att en adelsman som undandrog sig utmaningar till dueller ådrog sig en evig skamfläck.²⁰ Han kunde stämplas som en kujon som inte värderade sin adliga ära.²¹ Prästen Simon Isogaeus klagade över att den som inte accepterade en utmaning till duell 'kallas en pultron, skinrädder, en stackare' medan duellanten 'hälsas för en braf karl som har hierta i bröstet'.²² Dueller kunde därmed uttryckligen ses som ett sätt skilja mellan 'folk af courage och poltroner'.²³ Detta lade grunden för en nästan maniskt bevakad adlig ära. En adelsman framhöll 1672 att gods och pengar kunde man återfå men äran kunde aldrig återställas.²⁴ Inom adeln förekom vid samma tid talet att utlänningar skulle le om de fick höra att svenska adelsmän var beredda att låta sig skymfas och endast kräva böter som straff.²⁵

En adelsman kunde fläcka sin egen ära på olika sätt genom förbindelser med särskilda företeelser utanför den egentliga adliga sfären. Han kunde således vanära sig själv genom att ägna sig åt hantverk eller genom att gifta sig med en ofrälse.²⁶ Detta kunde en adelsman själv åsamka sig. Men om en adelsmans ära skadades av en annan adelsman utgjorde denna kränkning en grund för duell. Hur förolämpningar mot denna känsliga adliga ära såg ut kunde i sak vara ganska olika. I ett uttalande av adeln vid riksdagen 1649 talas om att dueller mestadels orsakas av ohöviska och otillbörliga ord som någon i obetänksamhet brukar mot någon annan.²⁷ I duellplakatet år 1682 exemplifieras olika förolämpningar med 'föregifwit sqwaller, undsäyelser, förachteligt skiutande och skuffande, oqwädins och skymfelige ord, hugg och slag samt hotande, thet ware sig med kiäpp eller hand'.²⁸ En duellmotståndare raljerade över dessa 'ädla grantychta sinnen' som utmanade varandra till duell 'ofta för ringa orsaker nog: för sin reputation skul: för ett stegh skull: antingen en hafwer taget förrdantzen för en annan; eller i lagh stådt eller settat för then andra: för en Caresse skull: at then ena warit bättre liden hos någon; än then andre: för thet man i kortspel tappat och dymedelst blifwit oense: för ett ord skull: at then ene haar i hastighet kunnat swara then andra: Tu lög'.²⁹

Vanligt förekommande var tvister där en part ansåg sig ha blivit förbigången vid en tjänsteställning. (Jämför nutida professorstillsättningar.) En annan orsak kunde vara besvikelse i kärleksaffärer men även rena penningtransaktioner kunde

FABIAN PERSSON

leda till duellutmaningar. En ständigt aktuell tvistefråga var givetvis rangen, vilket är naturligt eftersom äran här är i centrum. Johan Gyllenstierna talade 1664 i en riddarhusdiskussion om hettan i rangstrider och 'fahran af detta, at dher een seer sig i sin honeur praejudicerad, och är så sensibelt, at een kan vräka värjan i den andra, om een vil taga praeceancen derforé'.

Incidenter inom alla dessa områden kunde innebära förolämpningar, att en adelsmans ära var angripen. När nu en adelsman blivit skymfad måste han revanschera sig för att rädda sin ära. Han måste få upprättelse – satisfaktion. Statsmakten försökte genom påbud erbjuda satisfaktion på rättslig väg men detta godtogs inte av alla. Så uppträdde t.ex. riksrådet Claes Tott (tidigare själv en ivrig duellant) till försvar för dueller i en riksrådsdebatt 1663: 'Om en hederlig man blir skymfad, duger det ej att söka upprättelse inför lagen, utan andra och kraftigare medel måste tillgripas'.³⁰

Förståelse för att äran överordnas allt annat framkommer även i det kungliga duellplakatet av år 1682 som talar om 'sådant förwärfwat godt namn och rychte, som med rätta bör skattas för en dyrbar och omistelig ting, och i lika värde med sielfwa lifwet hållas'.³¹ Med en sådan rådande syn var det naturligt att, vilket en hovrättsassessor konstaterade, dueller framtvingades eftersom riddersmän provocerades till att bryta lagen vid förolämpningar. En adelsman som förolämpats var tvungen att begära upprättelse genom duell för att ha äran i behåll. När riksstallmästaren Johan Gabriel Stenbock förolämpats var han således tvungen att utmana sin belackare, 'efter den beklagliga styl, som kavaljerer emellan gängse är', som en jurist sade om fallet. Ärans lag var då starkare bjudande än rikets lag.

Ätminstone i teorin hade således stormaktstidens adelsman en särskilt exklusiv och känslig ära. Denna ära kunde försvaras på ett alldeles särskilt sätt, genom dueller. Det var inte vem som helst som duellerade på 1600-talet. Tvärtom var just avgränsningen av vem som var 'duellfäbig' en ytterst viktig social markering. Duellanter var adelsmän. Om de inte var adelsmän tillhörde de officerskåren eller de yppersta ämbetsmannakretsarna. Andra personer kunde inte duellera – de slogs. Duellens exklusivitet var en del av dess verkliga kärna. Detta är helt konsekvent med uppfattningen av den adliga äran, om adeln hade en särskild ära som skyddades på ett särskilt sätt (genom dueller) så kunde inte ofrälse duellera. Därför omfattade duellplakatet (den särskilda lagen mot dueller) inte folk i allmänhet – 'kunne här under vidare icke förstås dhe Slagzmähl som skee af nedrigt Folck eller gemene Man'.³²

Att dueller är enbart för adliga kavaljerer kan belysas av ett citat år 1660 om hur en av greve Magnus Gabriel De la Gardies tjänare, byggmästaren Franz Zimmer, och den nyadlade fogden Tore Ollonberg kommit i inbördes gräl: 'Hans excellen- ce skall ha stort tidsfördrif därpå, och har låtit inbilla byggmästaren att Tore Ol- son, så vida som han numer var en cavalier, hade i sinnet att låta fodra ut'en till att slåss med honum, hvilket har mycket väl behagat byggmästaren'.³³ Det är intres-

sant att notera hur smickrad byggmästaren blev när De la Gardie sade att denne kunde bli utmanad på duell. Likaledes är det notabelt hur löjlig situationen föreföll den roade aristokraten De la Gardie. Det löje tanken på en duellerande byggmästare väcker har förövrigt en parallell i ett samtida skådespel av fransmannen Scarron. Däri förlöjligen dueller genom en betjänt som vill duellera.³⁴

Detta poängterar tydligt duellens exklusiva innebörd. Om en adelsman inte erkände sin antagonist som sin vederlike vägrade han helt enkelt att duellera. En kavaljer som d'Artagnan duellerar således inte med en handelsman som Bonacieux. Det finns andra medel att näpsa dem som inte är värdiga en duell. En adelsman kan skicka ut sina drängar så att de får klå hans ofrälse vederdeloman gul och blå. När en högadelsman (överståthållaren Axel Sparre) lät sina tjänare prygla en nyadlad ämbetsman (generalinspektorn över tullarna Crispinus Flygge) var detta således inte bara kroppsligen obehagligt utan även en djup skymf.³⁵ Flygge sade sig ha tillfogats sådan skam och nesa att han inte kunde visa sig bland folk. Detta övergrepp väckte också våldsam uppståndelse och förbittring bland lågadeln.

Samma attityd där misshandel med käpp ses som särskilt förnedrande hittas även hos en livgardesfältväbel som klagade över att hans kapten slagit honom med en käpp istället för med en värja. Käppen som förnedringsredskap kunde komma fram även på hög politisk nivå som mellan den svenske ambassadören i Polen Anders Lilliehöök och kurfursten av Brandenburg. Efter en häftig diplomatisk brevväxling yttrade kurfursten att Lilliehöök borde tuktas med käppen. Den förbittrade Lilliehöök förklarade därefter offentligt inför den polske kungen att om detta inträffade så skulle han själv använda käppen på kurfursten. När kurfursten krävde att Carl XI skulle näpsa sin diplomat svarade den svenske kungen: 'Emedan äran är lika dyrbar som livet, så undra vi icke att vårt sändebud känt förtrytelse däröver, att man sökt nedsätta hans goda namn och rykte och även vårt eget anseende. Vi undra icke, att han velat offentligen tillbakavisa ett sådant försök'.

Duellen – det civiliserade slagsmålet

Duellen såsom en exklusiv adlig angelägenhet poängteras också av fäktkonsten. (Även om inte alla dueller utkämpades med värjan.) Att lära sig bruka värjan var en självklarhet för unga adelsmän i Stormaktssverige. Adelsmän torde vanligen ha haft nödvändig kunskap om hur man fäktas, men det är inte otroligt att en del ofrälse ståndspersoner (exempelvis sådana med civila karriärer) inte kunde fäktas eller hade bristfällig kunskap om fäktning. Detta till skillnad från exempelvis de adelsmän som var pager vid hovet (vilka lärde sig fäktas av hovfäktmästaren) och de som studerade vid universiteten (vilka lärde sig fäktas av akademifäktmästaren). I sin bok 'Om Sann Edelheet' (1627) skriver Aegidius Girs att det ingick i en ung ädlings uppfostran att bekanta sig med 'rijdarebaner, fächteskoler, Tårnereplatzer oc uthi annat sådant läflighit rijddermätigt bruk'.³⁶ Även officerare får antas ha kännedom om vapenbruk.

FABIAN PERSSON

Adelsmän inte bara visste hur de skulle hantera värjan, de bar även värja. Att adelsmän bar värja och kunde fåktas hörde samman med dåtida syn på adelns funktion i samhället. Aegidius Girs hävdade exempelvis att det var adelsståndets särskilda uppgift att föra krig. Den starka tonvikten på adelns militära karaktär framkommer också genom att adeln kunde symboliseras av svärd och tornérlans.³⁷ Det är då naturligt att dueller fick formen av väpnade sammanstötningar. En variant av dueller förekom därtill helt lagligt och publikt. Ty vid denna tid höll man en form av tornérspele – sk ringränningar. Just Carl XI, som skärpte lagstiftningen mot dueller, inledde sin regering med ett magnifikt tornérspele. Dessa ideal torde ha påverkat inställningen till dueller. Det är knappast en slump att en del av de mest kända duellanterna även var framstående på rännarbanan.

Det överensstämmer väl med adelns exklusivitet att även adliga 'slagsmål' var annorlunda än ofrälse. Sålunda fanns det en viss etikett som kontrasterade duellens etikettreglerade värld från de ofrälse mer direkta nappatag. Ty själva duellen var egentligen den sista delen i en process.³⁸ En adelsman kunde således på omvägar få höra att han förolämpats av en annan adelsman. Den förolämpade adelsmannen kunde då rädda sin ära genom att provocera fram en duell. Han kunde exempelvis skicka sin betjänt eller pojke för att ge motparten en örfil.³⁹ (Detta leder till att den örfilede ädlingen måste begära duell för att få satisfaktion.) Han kunde också sända en kartell – dvs en skriftlig utmaning. För mellanhavanden användes sekunder som gick med bud och arrangerade själva duellen. Detta torde ha blivit allt viktigare ju mer press statsmakten satte in mot duellanter. Genom att undvika tydliga publika utmaningar och dueller kunde man försöka att dölja det verkliga förhållandet. Man kunde också kalla det *rencontre* för att dölja duellen och istället hävda att det var en oplanerad sammandrabbning. Naturligtvis växla- de förfarandet. Ibland kunde duellen ordnas utan större krångel och sekunderna förefaller också ha duellerat mot varandra. Vapnen växla- de mellan värjor och pistoler och ibland satt kombattanterna till häst.

När själva striden började var det emellertid inte alla som förde sig med samma elegans och *savoir faire* som Dumas musketörer. Den civiliserade adelsmannens behärskade elegans lyser med sin frånvaro t.ex. en duell i oktober 1653 mellan de två hovjunkarna Conrad Berner och Moltzahn vilka trätte om hovämbetet som försnidare. De möttes tidigt en morgon framför Norremalmssport. Efter det klingorna gått av slog Moltzahn sin antagonist (vilken försvarade sig med värjfäset) med en sten i huvudet så att denne fick ett flertal sår.⁴⁰

Det torde vara ett faktum att duellen som den behärskade adelsmannens civiliserade slagsmål ofta var ett ganska fjärran ideal. I rättegångsprotokollen framträder interiörer där adelsmän står på stolar, gapar och dricker eller berusade kastar mat omkring sig.⁴¹ Att dueller ofta bottnade i grumliga dispyter mellan adelsmän som inte var på nykter kaluv är uppenbart.⁴² 'Doch minnes iagh icke håller hwadh der oss emellan passerade, eftersom wij woro mycket druckna' – så sade

hovjunkaren Ludvig Mörner när han skulle berätta om orsaken till att han duellerat.⁴³ Detta motiv återkommer ofta, så säger i ett annat fall ett vittne att 'wij woro alla wäl beskänckte'.⁴⁴ En duellant förklarar sig med att det hela berodde dels på missförstånd och dels på dryckenskap.⁴⁵

Det bör poängteras att eftersom det handlade om äran förefaller den egentliga utgången av duellen inte ha spelat någon större roll. Huvudpoängen var att man visat sig beredd att försvara sin ära. Det förefaller således inte att ha varit någon skam att ha förlorat en duell. Egentligen var duellen i sig mindre viktig än beredskapen att utkämpa densamma. Detta visas också av bruket att utfärda förbud mot enskilda specifika dueller. När kungen (alternativt krigskollegium eller någon annan myndighet) fick kunskap om att en duell skulle utkämpas sände man där-
för ett ilbud till de två duellanterna med ett skriftligt förbud för dessa att utkämpa den ämnade duellen. Om duellen inställdes hade ju duellanterna ändå bevisat att de var beredda att kämpa för sin adliga ära, men att de hindrats rent praktiskt av myndigheterna.

Det kan vara värt att betänka vad dueller verkligen var. En duell innebar att man utsatte sig för risken att genomborras av sin motståndares värja. Men att duellerna verkligen ägde rum visar vilken oerhörd betydelse dåtidens adelsmän fäste vid äran och omgivningens attityd. Dödsskräck (samt eventuell fasa för dåtida sjukvård), försiktighet och omtanke om andra måste undertryckas. En adelsman måste vara beredd att offra sitt liv för en princip, äran, som symboliserade själva essensen i adelskapet.

Olika grupper attityd till duellanter som mördare eller brava karlar
Attityderna till dueller var i hög grad beroende av vilken grupp man tillhörde. Diskussion kring duellförbudet är ett tydligt exempel på att uppfattningen om adels ära och duellers berättigande utgjorde en skiljelinje mellan olika grupper. De ofrälse stånden, och i synnerhet prästeståndet, varken delade eller accepterade adels uppfattning av duellerna. Duellförbud sågs av dessa grupper som ett sätt att stävja unga adelsmäns övermod och dåraktighet. Det som präster brännmärkte som galenskap såg adelsmän som ridderlighet. En duellmotståndare hävdade polemiskt att den som dödar någon i en duell 'hälles wäl för een käck Duellist, Tapper man och märckligh Chevallier'.⁴⁶ För adelsmän var inte en duell samma sak som ett slagsmål. Medan gemene man slogs bevisade ju adelsmannen att han var värdig den adliga äran. Riksrådet Carl Gustaf Dücker sade att den officer som inte hämnades en liden skymf inte heller ansågs som en 'brave och honnête cavalier'.⁴⁷

Att dessa olika attityder utgjorde ett problem för statsmakten är uppenbart. Även om dueller var en angelägenhet exklusivt för adeln var det var uppenbart att statsmakten inte kunde låta ens adliga undersåtar slå ihjäl varandra obehindrat. Ett sådant sakernas tillstånd skulle mycket tydligt skada statsmaktens auktoritet och myndighet. Alltså måste duellerna förhindras. Å den andra sidan var inte den

FABIAN PERSSON

statsmakt som införde förbud mot dueller främmande för adelns tankegångar. Lagstiftarna var ju själva aristokrater. Vissa av dem hade till och med själva duellerat ivrigt.⁴⁸ Lösningen var att år 1662 införa en särskild lagstiftning mot dueller, en lagstiftning som endast omfattade adeln och dess likar, det s.k. duellplakatet. I princip försökte statsmakten därigenom med all makt förhindra dueller, såsom stridande mot både Guds bud och rikets nytta. Samtidigt var duellplakatet en markering av adelns särskilda ära och dess rätt att dömas efter andra lagar.

Att dueller borde förbjudas i lag var ingen ny tanke. Det är rimligt att ge en kort bakgrund till duellplakatets tillkomst. Redan 1590 hade hertig Carl vidtagit åtgärder mot dueller. Då förbjöd han sina hovtjänare att utmana till duell 'een annan som gierna i frijd wille blifwa'.⁴⁹ En mer allmän lagstiftning specifikt riktad mot dueller lät dock vänta på sig, trots att behovet av en sådan lagstiftning torde ha ökat.⁵⁰ I drottning Christinas beräkande till adeln vid riksdagen 1649 stod sålunda: 'Sammalunda slagzmåhl och dueller att aldeles afskaffas, som den wahn-artige Ungdomen, så ock dårachtige äldre män, offta medh flijt och för lättfärdigh Lust skulle alleenast sökia, och der medh stundom förspilla sin och andras hälssa, timeliga Lijf och ewige Saligheet, hollandes sådan galenskap för en Ridderligheet'.⁵¹ Adelns svar på detta är betecknande. Dueller fördöms när de är opåkallade. Men när en adelsman förolämpas är han nödgad att gripa till vapen, då vore det klandervärt att inte duellera. Ty det förklaras att varje redlig man är beredd att duellera för sin ära – 'hwilket lijka medh lijfwedt står till aestimera'.⁵² Detta uttryck förefaller närmast vara axiomatiskt inom adeln. En helt annan uppfattning återfanns, helt naturligt, inom andra grupper i det svenska samhället. Under riksdagen 1655 gjorde således prästerskapet en skarp markering mot 'de slagzmål och dueller, som många öfuerdådige nu föröffwa, manandes hwarandra uth med swerd och pistoler, och ofta hwars annars helsa, lijff och ewiga wälferd förspilla'. Prästeståndet yrkade att de som vägrade duellera skulle skyddas av kronan medan duellanter borde dömas till döden och begravas 'uthan heder och lijkprocess'.

Detta motstånd mot dueller formaliserades, som sagt, inom kort av statsmakten, vars myndighet kränktes av adelns dueller. Duellförbud hade tidigare utfärdats i exempelvis Frankrike, England och Brandenburg.⁵³ Genom det år 1662 stadfästa 'Duellplakatet' skapades även i Sverige en särskild lag enkom mot dueller. Där stadgades bl.a. att stupade duellanter skulle begravas utan sedvanliga kristna ceremonier; att duellanter skulle bestraffas med böter; att vid upprepade brott mot duellplakatet skulle förbrytaren landsförvisas samt att sekonder skulle straffas på samma sätt som duellanter.

Dessa påbud mötte betydande motstånd inom den närmast berörda gruppen – adeln. På riksdagen år 1664 hävdade Claes Rålamb att plakatet inte skulle stoppa duellanter och att 'Såssom brukas när een får een öhrfil eller fuhle ord, dhe kunne icke med penningar försonas'. Flera adelsmän yrkade också att straffet skulle utmätas på den som förolämpat och efter i vilken grad denne förolämpat sin mot-

part. Adeln skrev ihop en lång kravlista om att bötesstraffet skulle minskas, straffet som helhet mildras, domstolens ledamöter borde vara adelsmän, sekonder borde inte dömas och en stupad duellant borde begravas på vanligt sätt 'och icke räknas för een ogärningsman'. Detta synsätt kontrasterar skarpt mot en samtida skribent som sade att stupade duellanter borde begravas som åsnor.⁵⁴ Ännu i början av 1670-talet protesterade adeln och försökte få duellplakatet upphävt. Ty dessa adelsmän menade att 'pointen d'honneur alldeles war incompatible med ett lijtet penningeböte'. Trots adelns klagomål skärptes dessa förordningar ytterligare av Carl XI. En orsak som anfördes för hårdare tag var farhågorna för att duellerna skulle sprida sig även till östersjöprovinserna. Eftersom dueller var i svang i Sverige kunde de baltiska adelsmännen drabbas av oro för att föraktas om de inte duellerade. Dessutom sades dueller vara förbjudna överallt utomlands.

Ett nytt duellplakat påbjöds år 1682. I detta stadgas bl.a. att den som utmanar någon på duell skall mista sin tjänst, böta tvåtusen daler silvermynt samt sitta i fängelse i två år. Samma straff skall ådömas den som accepterar en utmaning samt sekonderna medan den som dräper någon i en duell skall själv halshuggas. Det skall dock påpekas att dessa straff var mildare än de dödsstraff som under samma period stadgades i exempelvis Brandenburg. Den som genom bakdanteri satt en skamfläck på någon annans namn skulle göra offentlig avbön. Domstolen skulle avtvinga förbrytaren en skriftlig förklaring efter mallen:

'Jag N.N. tilstår och bekänner thet jag med mine oförskämde och obetäncksamme ord (gierningar) hafwer offenderat N.N. och såsom jag här med tilstår sådant wara illa och oförswarligen af mig giordt, ty beder jag att N.N. wille mig sådant förlåta och then oförrätt, som jag honom ther igenom tilfogat hafwer, förglomma.'

Alla dueller sågs inte heller som berättigade av adeln. En viss misstänksamhet kan ibland förefinnas mot personer som duellerade utan anledning, dvs utan att äran var involverad. Så säger t.ex. Christer Horn att den unge Hans Wachtmeister bara ville 'se blod'. Likaledes hävdar en duellant att han 'alldrigh haffwer warit af dhen humeur, att begynna eller älskat några quereller'. Att det stadgades högre straff för duellanter som var utan tjänst, kan ses som en markering mot eventuella 'okynnesdueller' bland sysslolösa unga adelsjunkrar.

Såsom framkommit ovan skiftade attityden gentemot dueller i olika grupper. Inställningen till dueller berodde i hög grad på om bedömarens var adelsman eller inte. Att så är fallet kan också förklaras genom att det är ett sådant utpräglat adelsfenomen. Den adlade diplomathustrun Catharina Wallenstedt refererar i ett brev en uttalar adlig attityd gentemot dueller – 'Suän Rebing är nu dödh och utti sin lifstid har han mäst beklaga att han dätta styngne har fått uttaff en blekert om han hade hafft dädh aff en cavaler har dädh inte vari så illa'.

Mot detta kan ställas en mer borgerlig, klart oadlig attityd. En sådan uttrycker t.ex. en kamrerare då han skriver till en ung släkting om att dennes lärjunge Conrad Falkenberg avlidit i Paris: 'altså hugne sigh dher af att han opå sin sotesängh

FABIAN PERSSON

(och icke uthi någon Duel, dher Siälen står i fahra) uthi en Saligh stundh afleden är'.⁵⁵ Hovpredikanten Magnus Pontinus var klart medveten om denna klyfta mellan de olika ståndens uppfattning av dueller. Det berättas i ett brev om hur Pontinus 'talte om den domen värdsens barn fölla öfver dem, som äre slagsbalgar och som ha slagit ihjäl någon för hand. Det är en bra kar, säja de, det skall bli min vän, det skall bli min bror'.

Hovpredikanten Simon Isogaeus talar om duellanters galenskap. Om en man förolämpas skall han därtill vara tvungen att slåss och kanske därigenom mördas. Även Olof von Dalin hånar duellanter: 'Sorgen och Harmen kokade så starckt i hans Hiärta, at om de kära Duellerne, Fru Sedwanas Ridderligheter, hade varit tillätelige, hade han skickat mig en Lapp med ädelmodigt anbud, at wräka pliten i hwarannan'. (291) En annan duellmotståndare, Erik Larsson Wannaesius, tecknar dueller som en del i ett levnadsmönster med lättja, kättja och fåfångliga mode-nycker. I sina anteckningar om den gudomliga hämnden anför Carl von Linné exempel på hur Gud straffar duellanter. Linné exemplifierar emellertid även med att Gud kan straffa illgärningsmän genom att låta dem dö i dueller.⁵⁶

Duellmotståndaren Rudolph Clingel skrev år 1674 'En liten Tractat de duellis eller Eenwijges-kamp' som klart tar ställning mot adelns bruk av dueller.⁵⁷ Boken inleds med orden 'du skall inte dräpa' – varefter duellanter utpekade som brodermördare och mandräpare att likna vid Kain.⁵⁸ Utifrån mångtaliga bibelcitat argumenterade Clingel med kraft för att duellanter inte kommer till himlen utan till sjön som brinner av eld och svavel. Han angrep till och med det adliga ärebegreppet. Enligt Clingel bröt duellanter mot Guds bud i det att de satte sin egen ära före Guds. De var villiga att 'all förhopning om dhet ewiga Lijfwet affskära, för en handfull medh ähra skull: Then doch allenast een Skugge ja en Röök och Damb är som hasteliga förswinnar'. Mer fjärran från adliga duellanters tänkesätt om den oskattbara adliga äran kan man knappast komma.

Den exklusiva och inkluderande duellen

Dueller var alltså en angelägenhet enbart för adelsmän och deras likar. Detta anges klart och tydligt i det duellplakatet som år 1662 förbjuder dueller. Plakatet omfattar 'Ridderskapet och adeln sedan krigzbefehlet och dess wederlijkar sampt af dhem som ähre uti något sådant wilkor eller sådan betiäning at dhe Privilegierade kunde wara ifrån Underrätternas åtal och Domb'. Detta skapade emellertid oklarhet beträffande olika ofrälse civila ståndspersoner som kunde sägas stå nära adeln socialt. Vissa ofrälse ämbetsmän kunde aspirera på att behandlas som adelsmän i detta avseende. Sålunda bestämdes efter hand att professorer, biskopar, superintendent, teologie doktorer, registratorer i kungliga kansliet, häradshövdingar, lärkonduktörer och överinspektorer skulle 'achtas som Adelns wederlikar' och dömas efter Duellplakatet. Däremot skulle exempelvis lantjägare och tullnärer dömas som vanligt folk efter vanlig lag.

Denna utveckling fortsatte under 1700-talet. Allt fler ofrälse inkluderades i den exklusiva duellsfären. År 1711 fastslog Carl XII att alla rikets ämbetsmän med kunglig fullmakt skulle dömas under duellplakatet. Senare åtnjöt också upphandlingskommissarien och slottsproviantmästaren vid kronomagasinen i Stockholm samma privilegium. När även borgmästare inbegreps under duellplakatet år 1739 protesterade prästen Jacob Serenius. Hans kritik mot det ständigt ökande antalet vederlikar till adeln är ovanligt klar och principiellt intressant. Serenius hävdade att man genom detta förfarande skapade 'en skugga af adelskap' som rubbar maktbalansen mellan stånden. Istället för att direkt inkorporera det högre borgerskapet i adeln sker denna process i små steg. Genom duellplakatet kommer borgmästarna att bli högfärdiga och kräva att behandlas som adliga även beträffande rangordningen, ekipage, klädesrestriktionerna etc. Därigenom, spår Serenius, kommer det högre borgerskapet allt närmare adeln och fjärras från 'deras egna och de andra ståndens sanskylliga intresse'.

Sammanfattande diskussion

Sammanfattningsvis kan sägas att duellen verkligen var ett adelsmärke. Den var en utväg för adelsmannen d'Artagnan men inte för krämaren Bonacieux, för att använda ett litterärt exempel. Ty sammanlänkad med duellens exklusiva koppling till adelskap var själva innebörden i duellen. Det är grundläggande att duellen var en symbol för själva idén i att vara adelsman. En adelsman var en man av ära. Denna utomordentliga ära måste han vara redo att försvara med sitt liv. Det vedertagna sättet för en adelsman att försvara sin ära var just duellen. Att duellen var förbehållen adelsmän visar också dess särskiljande funktion. Under den tidigmoderna perioden försöker adeln alltmer skilja sig från det omgivande samhället och i synnerhet från de nya grupper som vinner i makt och inflytande.

Mot adelns anammande av dueller kan man ställa de ofrälse attityd. Enligt ofrälse kritiker var adliga duellanter dårar, övermodiga och mördare som inte borde bevärdigas en hederlig kristen begravning och vilka definitivt skulle gå miste om himmelriket. Den adliga äran var endast en hägring, en vrångbild lika flyktig som rök. En duellmotståndaren som Rudolph Clingel kunde verkligen poängtera skillnaden mellan duellanter och icke duellanter. Men då var hans perspektiv omvänt jämfört med adelns. Genom duellerna skildes de goda och gudfruktiga från de mordiska och högmodiga – inte de ofrälse från adelsmännen. Så dras en parallell till hur Kain, full med 'Cavallierische Tanckar', slår ihjäl sin fromme broder. Därför borde dödade duellanter begravas annorlunda jämfört hederliga människor. De borde jordas likt åsnor, eftersom deras liv varit ogudaktigt och deras nästa existens skulle bli plågsam. Ty Gud hade inte en särskild lag för adelsmän där det var rätt att dräpa.

Mot adelns ärokodex kan även sättas den framväxande statsmaktens regleringar. Det är symptomatiskt att i en av plafonderna i Carl XI:s galleri på Stockholms

FABIAN PERSSON

slott förhålligas hur kungen lyckats undertrycka duellerandets. Rättvisan står där triumferande med foten på två stupade duellanters kroppar.⁵⁹ Francis Bacons invändning mot dueller var just att när människor öppet duellerade undergrävdes respekten för statsmakten. Detta överensstämmer väl med den svenska statsmaktens principiella attityd. Rudolph Clingel citerade också med gillande Freinsheimius ord om 'hwad nytte wore i Lagen dher hwar och een sigh sielfwan Lagh stadgar'.⁶⁰ I likhet med övriga europeiska länder utfärdar den svenska statsmakten förbud mot dueller. Drottning Christina har skrivit om svårigheterna med att få bukt med dueller. Hon säger att 'det är sällsamt, att bland oss se hur duellseden växt fram trots alla gudomliga och världsliga lagar, vilka aldrig kunnat utrota den'.⁶¹ Sällsamheten i detta flagnar bort om man betänker statsmaktens vacklande hållning. Liksom de tre musketörernas dueller inte saknade sin tjustning för deras härskare, så hyste även svenska makthavare förståelse för duellanterna. Bistra duellförbud kombinerades med gemensamma attityder mellan adeln och de främsta statstjänarna (också de adelsmän) beträffande ärens oskattbara värde. Denna attityd spåras bl.a. i det faktum att duellerande inte förefaller att ha hindrat karriären. Ivriga duellanterna kunde göra kometkarriärer. De bestraffades med böter, vilket inte alltid var så betungande, men deras karaktär sudlades icke nämnvärt. Duellmotståndaren Isogaeus befärade att duellplakatet var som ett spindelnät 'ther the store snorrande flugor flyga igenom; och the små myggor allena fassna'.⁶² Denna dubbelhet återfinnes i Frankrike och England. Där utfärdades drakoniska lagar mot dueller, men samtidigt benådades ständigt duellanterna.⁶³ Trots dödsstraff mot dueller lyckades till och med en så energisk värnare om statsmakten som kardinal Richelieu endast i något enstaka undantagsfall få duellanterna dödsdömda. Om duellanterna dog på grund av sina dueller så skedde detta inte genom statsmaktens försorg.⁶⁴

Det vore emellertid fel att enkelt se dueller som ett medvetet medel för att hävda adelns särställning. Snarare var dueller en följd av ett synsätt som såg adeln, dess ära och dess handlingar som väsensskilda från den stora hopen. Ett sådant perspektiv återspeglade utvecklingen i samhället under den tidigmoderna perioden. En kulturell polarisering där en adlig livsstil fjärmade sig alltmer från folkmassans levnadssätt. Bland dåtida fenomen som präliga begravningsprocessioner, lyxkonsumtion av parfym och dyrbara kläder, resor till utländska universitet och tjänstgöring vid hovet var dueller bara ett exempel på adelns egen livsstil och egna värderingar. Men när dueller och duellplakat väl introducerats kunde en viss dynamik träda i kraft. Dueller och särskild lagstiftning för adeln kunde nu förstärka bilden av den exklusiva adeln.

Men om nu dueller kunde markera adlig exklusivitet kunde de också fungera omvänt. I slutet av 1600-talet inkluderas fler och fler grupper inom den framväxande byråkratin i 'duellfärdighet'. Biskopar, upphandlingskommissarier och borgmästare jämställs med adeln i duellhänseende och vinner därmed 'skuggan av ett

adelsskap'. Samtidigt var alltfler unga adelsmän söner till nya dlade byråkrater. Det var emellertid inte denna minskade exklusivitet som låg bakom den kritik som slutligen ledde till duellplakatets avskaffande. Tvärtom var det duellens kvardröjande exklusivitet som stack kritiker i ögonen som en anakronistisk kvarleva. Under 1800-talet ifrågasattes själva den principiella åtskiljande grundvalen för dueller. En kritiker såg denna åtskillnad som orimlig – 'en gentleman, som är löjtnant eller K. Sekreterare, hvarföre skall han straffas olika med en gentleman, som är godsägare, litteratör eller artist?'.⁶⁵ Borde adelsmän vara skilda från folket och borde andra lagar gälla för dem? Det var uppenbart att de bjärta kontraster som åtskilt fräse och ofräse under stormaktstiden nu endast var ett fjärran minne. Fortfarande fanns, naturligtvis, markanta skillnader mellan olika människors levnadsvillkor. Men dessa skillnader kunde inte längre enkelt kopplas till adelskap. Att man istället kan definiera löjtnanter, sekreterare, litteratörer, godsägare och artister som gentlemän, oavsett adelskap, är ett intressant tecken på hur 1800-talets samhälle gestaltade sig.

Om duellerna nästan försvunnit (vilket uppgives i samtida debatt) kvarstod emellertid ännu i duellplakatet den lagliga skillnaden mellan ofräse och fräse.⁶⁶ Greve Carl Henrik Anckarsvärd angrep på riksdagen 1840 denna och ville hävda principen om allas likhet inför lagen. Adeln på riddarhuset och lagutskottet biföll motionen, men kungen, Carl XIV Johan, ingrep och förhindrade duellplakatets upphävande. År 1859 återupptog Mauritz Brakel attacken på duellplakatets oskick att 'itudela ett folk i tvenne delar, Adel och nedrige, ty civilisationen löser dag från dag bättre och bättre sin stora uppgift, som är att alltmer närma de lägre folkklasserna till de högre'. Lagutskottet gick på Brakels linje och talade om att 'tidens nivellerande hand' gjort duellplakatet urmodigt. Nu gick förslaget verkligen igenom och 1861 upphävdes duellplakatet. Det är symptomatiskt att indelningen i fräse och ofräse ses som ovidkommande. Man kan således betänka att fem år efter duellplakatets avskaffande följde ständsriksdagen dess väg. Avskaffandet av duellplakatet var en symbol för medborgarnas likhet inför lagen, en markering av att adelsmän var lika mycket medborgare som litteratörer eller kryddkrämare.

Därmed sjönk detta märkliga fenomen, duellen, in i sin sista skymningstillvaro. Duellen hade varit en markering som var förbehållen adelsmän och likställda – ett adelsmärke. Samtidigt hade den varit en exklusiv förmån som förpliktigade. Man var 'bättre lifflös än ärelös'.⁶⁷ Under sextonhundralet måste en adelsman vara beredd att försvara sin ära när han skymfats eller utmanats. Hur det sedan gick i duellen spelade inte så stor roll även om livet hängde på värjpspetsen. Åran var räddad – men till vilket pris, kunde ibland tillfogas. Adertonhundralets svenska adelsmän hade kanske närmast sig de ofräsens levnadssätt och förlorat mycket av sin maktställning, men de slapp samtidigt leva upp till en del verkligt livsfarliga ideal.

FABIAN PERSSON

Noter

- 1 RA Svea Hovrätt Huvudarkivet A I a 1:5 (protokoll) fols 121v–122v; 123–124; 125v–127v.
- 2 Elias, N., *The Court Society*. Oxford, 1983. Elias ser hovet och grupper kring hovet (främst adeln) som utgångspunkten för en mer civiliserad, behärskad och förfinad livsstil.
- 3 Burke, P., *Popular Culture in Early Modern Europe*. London, 1978; Runeby, N., 'Barbarei oder Zivilität? Zur Entwicklung einer organisierten Gesellschaft im 17. Jahrhundert' i Göran Rystad (ed.) *Europe and Scandinavia. Aspects of the Process of Integration in the 17th Century*. Lund, 1983.
- 4 Om lågfrälset ställning gentemot bönderna se Jan Samuelson. *Aristokrat eller förädlad bonde? Det svenska frälsets ekonomi, politik och sociala förbindelser under perioden 1523–1611*. Lund, 1993.
- 5 Revera, M., 'En barock historia. Om den svenska 1600-talslyxen och dess plats i samhällsomvandlingen' i Gudrun Ekstrand (ed) *Tre Karlar*. Stockholm, 1984.
- 6 Österberg, E., 'Social Arena or Theatre of Power. The Courts, Crime and the Early Modern State in Sweden' i Bengt Ankarloo et al (ed) *Maktpolitik och husfrid. Studier i internationell och svensk historia tillägnade Göran Rystad*. Lund, 1991.
- 7 Burke 1978.
- 8 Elmroth, I., *För kung och fosterland. Studier i den svenska adelns demografi och offentliga funktioner 1600–1900*. Lund, 1981.
- 9 Thunander, R., *Hovrätt i funktion. Göta hovrätt och brottmålen 1635–1699*. Lund, 1993. p.39.
- 10 Österberg, E., & Lindström, D., *Crime and social Control in Medieval and Early Modern Swedish Towns*. Lund, 1988; Österberg, E., 'Kontroll och kriminalitet i Sverige från medeltid till nutid. Tendenser och tolkningar', *Scandia* 1991:1; Söderberg, J., 'En fråga om civilisering. Brottmål och tvister i svenska häradsrätter 1540–1660', *Historisk Tidskrift* 1990:2. För hantverkare se även Dag Lindströms 'Skrå, ära och hantverkarkultur i Sverige ca 1350–1900. Kring arbetarkultur före industrialismen', *Historisk Tidskrift* 1993:1.
- 11 Grubb, C., *Penu Proverbiale*. 1665. p.898.
- 12 Grubb 1665, p.898.
- 13 Grubb 1665, p.910. Även i *Svenske ordspråk eller ordsaghor* (Stockholm 1636) sägs att 'älmra och öghon tåla minst'.
- 14 Englund, P., *Det hotade huset. Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden*. Stockholm, 1989; Runeby, N., *Monarchia Mixta. Maktfördelningsdebatt i Sverige under den tidigare stormaktstiden*. Uppsala, 1962.
- 15 Grubb 1665.
- 16 Girs, Aegidius. *Om San Edelheet*. Kapitel VII. 1627.
- 17 Bryson, F.R., *The sixteenth-century Italian duel: a study in Renaissance social history*. Chicago, 1938. p.15ff.
- 18 Sveriges ridderskaps och adels riksdags-protokoll. Stockholm, 1894. p.93. Lantmarskalken Gustaf Oxenstierna. Uttrycket att äran var mer värd än livet återfinns även på kontinenten. Se Bryson 1935.
- 19 Jakob De la Gardie till Axel Oxenstierna, Novgorod 28 augusti 1613. Tryckt i *Rikskanslern Axel Oxenstiernas skrifter och brevexling*. Vol 5. Stockholm, 1893. p.52.

- 20 Clingel, R., *En liten Tractat de duellis eller Eenwijges-kamp*. 1674. Den gamle slaggrörde Carl IX försökte 1611 tvinga Christian IV till envig just med detta argument. Om Christian IV avböjde 'hålle Vi dig för ingen ärlig konung att vara'.
- 21 Isogaeus, Simon. *Carla Seger-Skiöld*. Stockholm, 1714. p.782.
- 22 Isogaeus 1714, p.784.
- 23 RA Riksrådsprotokoll 13 december 1671. Fört av sekreteraren Bergenhielm.
- 24 Sveriges ridderskaps och adels riksdags-protokoll. Stockholm, 1894. p.93. Ernest Johan Creutz.
- 25 RA Riksrådsprotokoll 24 oktober 1671. Fört av sekreteraren Lindschöld.
- 26 Girs 1627 & Peter Englund 1989.
- 27 Sveriges ridderskaps och adels riksdags-protokoll. Vol 4:1 (ed Bernhard Taube). Adelsns svar till drottningen, 17 februari 1649. p.263
- 28 Duellplakatet 1682 tryckt i Johan Schmedemans *Kongl. Stadgar, Förordningar, Bref och Resolutioner ifrån Åhr 1528 in til 1701 angående Justitiae och Executions ährender*. Stockholm, 1706.
- 29 Isogaeus 1714, p.781.
- 30 Fryxell, Anders., *Berättelser ur svenska historien*, vol 4. Stockholm, 1846. p 54.
- 31 Duellplakatet 1682 (se not 28).
- 32 Duellplakatet.
- 33 Sjöberg, N., (ed) *Johan Ekeblads bref*. vol 2. Stockholm, 1915. p.215.
- 34 Det gäller Paul Scarrons skådespel *Jodelet duelliste* från 1645. Se Kiernan 1988, p.95.
- 35 Flyggeaffären behandlas av Göran Rystad i *Johan Gyllenstierna, rådet och kungamakten*. Lund, 1955. Se även Ulf Sjödells *Kungamakt och högaristokrati. En studie i Sveriges inre historia under Karl XI*. Lund, 1966.
- 36 Girs 1627.
- 37 Englund 1989, p.28.
- 38 En direkt fäktkamp mellan två adelsmän utan tidigare utmaning var i princip inte en duell utan en *rencontre*. Se Nils Sylvan 'En rencontre och dess rättsliga efterspel', *Personhistorisk Tidskrift*, 1980:3.
- 39 Så t.ex. i en duell mellan stallmästaren Jochim Eider och Rosenstierna 1651. I duellen mellan Johan Gabriel Stenbock och Gustav Lillie år 1663 hävdades dock att kavaljerer inte gjorde så.
- 40 Sjöberg, N., (ed.) *Johan Ekeblads bref*. Vol 1. Stockholm, 1911.
- 41 Se t.ex. RA Svea Hovrätts protokoll 22 juni 1653 och 31 mars 1663.
- 42 Duellmotståndare påtalade gärna sambandet mellan dryckenskap och dueller. Se t.ex. Isogaeus 1714, p.608.
- 43 RA Svea Hovrätts protokoll 31 mars 1663.
- 44 RA Svea Hovrätts protokoll 30 juni 1653.
- 45 RA Svea Hovrätts protokoll 7 maj 1663.
- 46 Clingel 1674.
- 47 Nylander, I., 'Duell och ärekränkning', *Saga och Sed*, 1966, p.13.
- 48 Denna förståelse för att en provocerad adelsman utmanar sin vedersakare på duell framkommer t.ex. i ett kungligt brev år 1691 där ett smädligt brev diskuteras 'Och såsom Wij uti

FABIAN PERSSON

samma Breffunnit sådane Gudelöse, olidlige, förtretelige och til andra partens föracht ländande expressioner wara införde hwarigenom en kunnat snart til klagemål och utfordrande retat blifwd.

- 49 Hertig Carls hovordning 1590. Tryckt i Johan Schmedeman, (ed.) *Kongl stadgar, förordningar, bref och resolutioner, ifrån åhr 1528 intil 1701, ang. justitiae och executionsäbrenden*. Stockholm, 1706.
- 50 Naturligtvis är ökningen svår att belägga. Emellertid omnämns dueller mer kontinuerligt i olika källor först under drottning Christinas regering. En naturlig, men än så länge obekräftad, tanke är att dueller var en del i en mer mondän fransk livsstil som gjorde sig alltmer gällande vid det svenska hovet.
- 51 Sveriges ridderskaps och adels riksdags-protokoll. Vol 4:1. 'Puncter' från drottningen, 31 januari 1649. p.244.
- 52 Sveriges ridderskaps och adels riksdags-protokoll. Vol 4:1. Adelns svar till drottningen, 17 februari 1649. p.263.
- 53 Se Kiernan 1988, p.74ff.
- 54 Clingel 1674.
- 55 Anders Gunmundsson till Andreas Julinus, Stockholm 9 september 1668. Tryckt i Gunnar Tillander *Reflexer från stormaktstiden. Ur Andreas Julinus brevväxling*. Borås, 1976. p.140.
- 56 Anteckningar av Carl von Linné utgivna av Knut Hagberg i *Sedernas bok*. Stockholm, 1945. p.404.
- 57 Clingel 1674.
- 58 Även Isogaeus liknar duellanter vid Kain ('*then förste duellist och mandräpare*'). Se Isogaeus 1714, p.788.
- 59 Olsson, M., (ed) *Stockholms slotts historia*. Vol 2. Stockholm, 1940–41. p.263.
- 60 Clingel 1674.
- 61 Drottning Kristina. *Maximer. Les Sentiments Héroiques*. Utgivna och översatta av Sven Stolpe. Stockholm, 1959. Maxim nr 239.
- 62 Isogaeus 1714, p.807.
- 63 Kiernan 1988.
- 64 I något fall kunde man också passa på att skylla dödsfallet på läkaren som skött den sårade. Så fick exempelvis drottning Christinas gunstling och läkare Pierre Bourdelot skulden när kammarherren Detlof von Tiesenhausen avlidit en tid efter att ha sårats i en duell.
- 65 Mauritz Brakels motion daterad 26 november 1859.
- 66 Lagutskottet skriver i sitt betänkande nr 172 år 1840 att dueller är sällsynta. Brakel talar 1859 om att duellen 'ej mer är i bruk'. Därmed icke sagt att dueller helt försvann, men de torde ha minskat i hög grad redan vid lagändringen. Detta minskade antal och en allt större oförståelse för duellerna måste ha verkat i en riktning som gjort det socialt acceptabelt att vägra duellera.
- 67 Grubb 1665.